
RADOMIR D. RAKIĆ

NARODNA UMETNOST

DRAGULJ ISPOD PRAHA VEKOVA I PEPELJUGA POD NAČVAMA

POVODOM IZLOŽBE „NARODNA UMETNOST
JUGOSLAVIJE”*

Narodna umetnost — umetnost naroda — umetnost je koju ljudi žive, ona je deo njihovog bića i kad im je zapretna u podsvesti; ona osvetljava njihov hod kao ljudi od prvog koraka — do današnjeg. Takva, ta umetnost našeg tla, naših ljudi i naše prošlosti — ponovo nam se, iako je već skoro nepovratno zamrla, ukazala kao čarobni cvet na lepoj izložbi što su je priredili etnolozi Etnografskog muzeja iz Beograda i drugih muzeja naših republičkih i pokrajinskih centara.

Izložba — organizovana povodom i u čast ovogodišnje konferencije UNESKO-a, institucije koja se brine za kulturu, kulturno nasleđe, i za poštovanje i afirmaciju kulturnog identiteta kako pojedinca tako i grupe, naroda i regiona — za ovu priliku je zaista reprezentativno predstavila našu narodnu umetnost (prvenstveno onu koja se kategorizuje kao likovna i primenjena). Utoliko reljefnije ona nam ju je otkrila kao Pepeljugu ispod načava — pokazujući koliko je ova umetnost (ne računajući muzeološki tretman) stvarno pastorka nauka koje bi trebalo da je izučavaju — etnologije, s jedne i disciplinâ umetnosti, s druge strane.

Narodna umetnost je, inače, složen i širok pojam. U svakidašnjem govoru uglavnom (i, naravno, samo na izgled) sasvim jasan — u

*) Izložbu je organizovao Etnografski muzej iz Beograda, u saradnji sa Etnografskim muzejem iz Zagreba, Etnografskim muzejem iz Ljubljane, Etnološkim muzejem iz Skoplja, Etnografskim muzejem sa Cetinja, Zemaljskim muzejem iz Sarajeva, Vojvodanskim muzejem iz Novog Sada i Muzejem Kosova iz Prištine; autor izložbe (i uvodnog teksta kataloga) N. Pantelić. Izložba se održavala u hali Beogradskog sajma od 22. septembra do 5. novembra 1980.

nauci je, međutim, nedovoljno definisan — što bi se, uostalom, moglo reći i za sam pojam „umetnosti“ uopšte. Umetnost, na primer, nije samo likovna — a tako se često podrazumeva. Zatim, ona nije samo pojedina grana — nego i sve ukupno, i ujedno kao sistem. Umetnost, dalje, nije izvan kulture, umetnosni pojmovi su među ostalim komponentama kulture kao „duše čovečanstva“ — ali je, kad se kultura shvati uže, umetnost i posebno područje ljudskog duha i delovanja, istina, uklopivo i neodvojivo od života i od ostalih sfera kulture — njegove misli. A ako je kultura mišljenje, intelektualno poimanje — umetnost je „osećanje“ i (p)ostvarivanje osećanja. Umetnost je transponovanje i artikulacija elemenata stvarnosti i mašte sebi svojstvenim sredstvima i jezikom u oblike — različite zavisno od medijuma iskazivanja — koji postaju, takođe, vrsta stvarnosti, ... kao što je (umetnost) i prihvatanje i doživljavanje ovog transponovanja i njegovih rezultata (pri čemu se može odigravati tok komunikacije osećanja i poimanja između stvaraoca i primaoca) a zbog i radi osećanja ugodnog, lepog, duhovnog odnosno uzbudljivog.

Konačno: umetnost stvaraju poznati pojedinci — umetnici, profesionalci, odnosno zanatlije — ali i amateri i potpuno anonimni... koji ne moraju ni znati da su njihove tvorevine umetničke. Staviše, oni ih mogu stvarati (i stotine hiljada ili milioni su ih tako stvarali) sa sasvim drugom svrhom — magijskom, religijskom, praktičnom — pa ipak, time, one ne moraju biti ništa manje umetnost od one u uokvirenim slikama, u redovima štampanog romana, na pozornici ili u zvukovima filharmonije.

Upravo ovo, *nebitnost autorstva* kao načelo među stvaraocima — osnovno je obeležje narodne umetnosti: umetnost stvaraju ljudi uopšte, *narod* a sam autor-pojedinac — iako, naravno, uvek postoji — ne izdvaja se i ne ističe jer se njegovo stvaranje (kao i svih ostalih) filtrira kroz sumu brojnih (opet pojedinačnih!) ukusa i ocena i tek tako i tada overava i prihvata kao vrednost po sebi a ne zato što je taj i taj autor. U tome je „*kolektivnost*“ narodne umetnosti — a ona dobija utoliko više kolektivni karakter kako se tradicijski prenosi od generacije do generacije... kad, dakle, stvarno mnogi direktno učestvuju u procesu verifikovanja i uobličavanja normi, izraza, stila — umetnosti u celini.

Alko je u ovoj socijalnoj strani narodne umetnosti njena *diferencija specifika* — fina tipološka granica prema individualnoj, „umetničkoj“ umetnosti — njena je značajna *karakteristika* u stavu prema svrsi i mogućnostima svog delovanja. U tome je narodna umetnost u znatnoj meri — razlike zavise od stepena razvoja u

raznim sredinama i vremenima — *prožeta primarnom umetnošću*. Ovi pojmovi — narodna umetnost i „primarna“ (primordijalna prvobitna;) nikako, znači, nisu sinonimi: oni nisu kategorije istog reda — iako se mogu i sasvim poklapati kako je to bilo u prvoj fazi nastanka i razvitka. Jer prvom je pojmu akcent na društvenom okviru — drugom na suštini kreativnosti. Primarna umetnost se, naime, zasnivala — kao delovanje koje i nije imalo funkciju umetnosti, odnosno nje nije bilo svesno — zbog čega bi ovaj stupanj bolje bilo nazivati „*proto-umetnošću*“ — zasnivala se i proizlazila iz *manaističko-magijskog poimanja sveta, stvarnosti, svih njenih pojava i delova neizdiferencirano, u totalnosti i integralnosti*; a ispunjenih snagom, dejstvom, svojstvom za delovanje — rekli bismo „*životom*“. Takvo uverenje, naravno implicitno — ne: „*shvatanje*“ — koje nije pravilo razliku između uzroka i posledica, mogućnosti i želje, stvarnog i stvorenog, bilo je idejna podloga magije, magijskih postupaka a među njima sigurno vrlo rano ili i od samog početka i protoumetnosnih — likovnih, muzičkih, verbalnoliterarnih, dramskih — aktivnosti, magijske prirode i namene. Ta umetnosna magija (ili magijska umetnost, ma koliko se ona sama ne smatrala umetnošću) — koren je, do dana današnjeg — i ne samo u narodnoj umetnosti — svekolikog podrazumevanja čudesnih svojstava umetnosti, njene sveprožimljivosti i (sve)moći — rečju, *umetnosti kao magije same*.

Tu je drugi osnov kolektivnosti narodne umetnosti — *i to je njena druga bitna karakteristika*, koju je baštinila od primarne umetnosti i čuvala sve vreme kao svoje dragoceno jezgro. To je umetnost kao sloboda, kao disanje, kao radost, kao život — svakome dostupna. Otuda spontanost, plemenitost, nepatvorenost, čistota, lepota i snaga narodne umetnosti; kao u mitskog junaka, makar i iza sedam mora i gora, u srcu narodne je primarna umetnost — kao njeno besmrtno bilo.

Ova izložba to uverljivo pokazuje. U našoj narodnoj umetnosti — dok je ona živela svojom punom snagom a u društveno-kulturalnoj sredini relativno veće autonomnosti pa i autarhičnosti (pretežno seoskoj — s obzirom da je u njoj, usled objektivnih okolnosti istorijskog razvoja, i živela većina nacionalno-etničke populacije; naravno ova se činjenica ne sme nedijalektički shvatati kao stalna, pa narodnu umetnost poistovećivati sa seoskom) — u toj je umetnosti gotovo svaki pojedinac prema svojim sposobnostima, afinitetima i raspoloženju, mogao sebi naći granu umetnosti i u njoj predmet na kome će iskazivati svoja osećanja i misli i „*ispisivati*“ svoju poruku... jer je skoro sve bilo podložno umetnosnoj intervenciji, kreaciji ili obradi. Sve je moglo biti predmetom umetnosti,

moglo biti umetnost sama — i skoro da je tako i bilo. Poimanje — ne-svesno, implicitno — sve-moći umetnosti, shvatajući je najčešće tek kao puko ulepšavanje, ukrašavanje ili davanje oduška, to poimanje je bilo duh narodne umetnosti koji je kao čarobni dah preobražavao u lepo sve čega se takne.

Takva umetnost bila je neodvojiva od (narodnog) života, ona se živel a. Ona je bila u svim njegovim porama a život sam opet u svakoj njenoj ideji i ostvarenju. Ona je bila rad, bila je zabava, bila je maštanje, snevanje, tuga, žalost, odmor, razonoda, uživanje — i u svemu, tačnije nad svim: ispunjavanje duhom, uzlet iznad svakodnevice rala, stada, ognjišta, nerođice... bila je *doživljavanje lepog*. Otuda u atmosferi narodne umetnosti kao sunčev zrak koji sve pozlaćuje, *potencijalnost kreativnog* u svemu i prema svemu i zbog toga nije potrebno naglašavati „primenjenost” narodne umetnosti — ona je stvarno skoro isključivo takva (a estetski indoktrinisanom čoveku se čini neophodnim da to uoči, da razdvoji „čistu” umetnost od upotrebne!) — jer taj *duh radosti kreacije nije isključivao ništa iz svog radijusa*: od najsvakidašnjijih, najobičnijih predmeta, prilika i pojava do „najuzvišenijih”, nedohvatljivih i svetih, od jedne motike čiji se ukrašeni „list” (radni deo) retko mogao i videti od zemlje, od bradve, blanje, grablji, palamarke, korpe, obramice, preslice, prakljače, jamna, grede do kuće, ikone, crkve, do zvezde, do zmaja, do smrti i života. Ta umetnost postojala je i živel a — kao ukras, kao boja, linija, posebni oblik, kao ritam, pokret, zvuk ili reč — u svakodnevnim potrebama i postupcima.

Snaga umetničke inspiracije i transponovanja nije svaki put jednaka — ponekad je, međutim, takva i tolika da prevazilazi materijalnu datost i funkcionalnost, prerastajući u čisto umetnički kvalitet i doživljaj. Na ovoj izložbi znatan broj eksponata — izloženo ih je preko 1500 — takve je vrednosti: jedan čilim, trpeza, gusle, jastuk, pojas, duvankesa, broš, stolica (nevine čistote u neuspelosti imitiranja gradskog komada nameštaja!), jedna bošča, klupa, kožuh torba, škrinja, nadgrobnik — plene svojom jednostavnošću, čednošću i savršenstvom estetskog i kreativnog da se pred njima može i mora zastati kao pred skulpturom, slikom, tapiserijom jer oni to stvarno postaju i jesu, kao što i pričanje sna postaje bajka, tuženje, ep ili balada, pastirova svirka fuga, običaj — drama...

Ne spominjući neke manje, lako otklonjive propuste izložbe treba — sa stanovišta (i našeg) čoveka civilizacije zauvek otuđenog od bistre vode izvora umetnosti — biti stvarno zahvalan organizatorima ove manifestacije za izlaganje „na svetlo dana” i sastavljanje u prekrasni mo-

zaik predmeta i delova iz raznih vremena i sredina (etničkih, konfesionalnih, socijalnih ili kulturalnih), izvađenih iz svojih konteksta, izdvojenih iz svoje svrhe, iz primene, iz života. Zahvaljujući muzeološkoj intervenciji i prezentaciji, mi smo tako u mogućnosti — što sami stvaraoci i korisnici ove umetnosti iz naroda nikad nisu mogli — da se koncentrišemo isključivo na umetnos(t)nu stranu izloženih predmeta: oni tako, vidimo, dobijaju jednu sasvim novu funkciju i dimenziju. Ako se time gubi u autentičnosti zato se dobija u koncentraciji estetskog efekta pa ne bi trebalo zamerati organizatorima izložbe što su stvorili jednu novu (strogii, namrgođeni kritičari rekli bi „neistinitu“, „veštačku“, „daleko od stvarnosti“) celinu elemenata koji nikad nisu bili zajedno — na samo desetinu santimetara udaljenosti — i nikad samo za gledanje nego nošeni, gaženi, prljani... služeći za rad, ishranu, sviranje, voljenje, ubijanje; odnosno što su nam prikazali zapravo „muzejsku narodnu umetnost“ jer se takva više ne stvara, na žalost.

Današnji čovek „narodne sredine“ samo je — i to pretežno radi zabave — pasivni konsument umetnosti, koliko to ona uopšte jeste. Po pravilu odbacujući tradicijsku umetnost — iz koje je smatrao da je „izrastao“ kao iz starog odela — on ostaje u vakuumu estetskih vrednosti — jer nove ne uspeva da dohvati ako uopšte i zna za njih. Tako je prihvatio i prihvata uglavnom lažnu umetnost a pri tom se nepovratno udaljio od primarne umetnosti, njene samotvoračke snage i samouverenosti, njene radosti i slobode. Tako se sad taj čovek — iz „naroda“ a to smo mi svi, uključujući svakoga koji prihvata fatalnu podelu na „talente i obožavaoce“ — inferiorno prepušta slušanju gramofonskih ploča, radija, gledanju televizije, eventualno posećivanju izložbi, eventualno prisustvovanju umetničkim priredbama a da sam od stalno uključenog tranzistora i fizički ne može da peva, od gledanja tv — „folklor“ sam da zaigra itd., i kad sve predmete svakodnevne upotrebe (odeću, alatke, nameštaj, automobil, kuću tj. tipski projekat i standardne delove) kupuje gotove, „dizajnirane“ i bez potrebe, umesnosti i mogućnosti da ih za „svoju dušu“ ukrasi.

Ranije su, međutim, ljudi naše sredine imali potrebu, bili prinudeni na to, da sami stvaraju ili ukrašavaju — jer su voleli i hteli, i željom uspevali da to stvore kao lepo. Imali su za to i vremena, imali način života, imali sirovine i materijale, imali shvatanje, imali osećanje, imali društvenu sredinu i duhovu atmosferu, imali estetske vrednote. Jednako su, istim postupkom, kreirali i svoje motive — i primljene. Ako je neki element prihvatam tek kao nešto ugledanje na strani (recimo vizantijski, franački, mletački, orijentalni, nemački...), na plamičku,

na gospodsku, na varošku modu i umetnost — on je ubrzo postajao kao domaći — i domaći stvarno. Narodna kultura naših prostora odavno je, naime, počela da prima uticaje izvan svoje sredine — ako je ikad i igde i bila bez njih. Samo je, najpre, tih uticaja bilo manje — jer je i opšta kultura bila jednostavnija, i bili su slabiji, ne tako duboki i nagli pa su ih domaći ljudi mogli i stizali prilagoditi, saobraziti svojim potrebama, svom ukusu — da su uz manje teškoća ulazili u njihov život i uklapali se u njihovu kulturu. Ako se prihvatala, na primer, kakva nova šara (viđena na dvorcu ili gradu), uvodile su je same žene i devojke sela — vezom, ili tkanjem, svojim vunicama ili nitima, svojim bojama, svojom osećajnošću. I zato je novi element retko i u prvom slučaju bio neskladno upadljiv — a daljim primenjivanjem, multiplikovanjem, tokom vremena postajao sve običniji i „svojiji“. Tako ukras nošnje, tako novi zvuk, tako novi korak. To su bili dugotrajni procesi, spori, od generacije do generacije, iz veka u vek... vekovi rasta narodne umetnosti. A počela je da umire kako je nestajao način života u kome je nastajala, čiji je bila prirodni izraz, potreba i odgovor na potrebu — u blagom, sunčanom ozračju *sveumetnosti*. Umesto takve umetnosti i njene atmosfere, danas, danas caruje kič u čijem smogu niče jedno veštačko, plastično cveće.

Završavajući ova razmišljanja povodom izložbe naše (prošle) narodne umetnosti, vraćimo se na nepostavljeno pitanje *zašto je ta umetnost „pastorka“ kod i između etnologije i sistema disciplina umetnosti?* Iz svega rečenog jasno je da je odgovor u samom pitanju, u onom njegovom „između“. Narodna umetnost je i život, i deo kulture ljudi — ali je i, ništa manje: umetnost. Etnolozi bi znači morali da je poznaju kao takvu, da znaju tu stranu njene suštine; na žalost, pravih znalaca kompleksne narodne umetnosti u nas nema — i ne samo u nas.

Izučavaoci umetnosti bi, opet, trebalo da narodnu gledaju i tumače samo u sklopu stvarnosti u kojoj se rađa i samo u kontekstu sredine — društvene, kulturalne — i života u kojima postoji ili je postojala... i, naravno, u svoj njevoj kompleksnosti. Opšte nauke o umetnosti, međutim, još uopšte nema. Posebne discipline pak, u pravilu se retko bave odgovarajućim granama narodne umetnosti — ili se ta interesovanja uobličavaju u gotovo samostalne međudiscipline, kakve su etnomuzikologija i studij narodne književnosti; za narodnu likovnu umetnost takav se studij nije izdvojio. Specijalizovanost takvih disciplina (stvarno, njihov praktični smisao) kod proučavanja narodne umetnosti predstavlja ozbiljan nedostatak odnosno smetnju jer se svaka grana i svaki izraz te umetnosti može i mora posmatrati kao tvorevi-

na opšteg duha, snage i principa ove umetnosti kao celine. Integralniji pristup mogla bi da obeća jedino „folkloristika” — ali ona još nije čvršće konstituisana pa je tako, bez akademske pozicije, i bez odgovarajućeg uticaja i značaja. A i u njenim okvirima zapostavljena je (osim deklarativno) likovna narodna umetnost.

Tako narodna umetnost i dalje ostaje samo prelepa Pepeljuga — sakrivena — da tek na čas, kao ovom izložbom, zablista kao dragulj ispod praha vekova i prostranstava, zanosnom lepotom koja ne prolazi. Kao duga ona obasjava bezbrojem pogleda i poput dijamanta treperi bezbrojem osećanja: ona odzvanja harmonijama miliona glasova. Ona je i zvezdano nebo i sunce istovremeno, mitski — kako je to samo njoj moguće. Takva, ona prevazilazi sve muzeološke koncepcije i postavke, ma kako bile nedorečene.

